

THE LANGUAGE USED BY MOMCHILOV IN HIS TRANSLATION OF SACRED TEXTS (SPELLING FEATURES)¹

Ivo Bratanov, 1st class teacher, PhD

“Hristo Botev” Secondary School – Ruse

Tel.: +35982-82-90-32

E-mail: ibratanov@abv.bg

Abstract: *The report focuses on the language used in biblical texts and their translation into Bulgarian by the Bulgarian Revival teacher, writer and publisher Ivan N. Momchilov. The translations are included in the short story collection "Tsarkoven tsvetnik" ("Liturgical Anthology"), published by "Knigoprodavnitsa Momchilov & Co." in 1869. It is the only book by the outstanding Bulgarian Revival writer, printed entirely in Church Slavonic Cyrillic. The report examines the most important spelling rules of these texts, offering a comparison between the Church Slavonic spelling rules and the set of linguistic norms and rules exemplified in Ivan N. Momchilov's book "Grammar of the New Bulgarian Language", printed in 1868 in Ruse.*

Keywords: *history of the contemporary Bulgarian literary language; slavic literary language; Ivan N. Momchilov; languagespelling model; dialect; literary tradition.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Изтъкнатият² народен будител Иван Н. Момчилов има значителни заслуги за българския книжовен език чрез своята учителска, книжовна, преводаческа и издателска дейност. Публикуваните от него книги популяризират езиковия модел на Търновската книжовноезикова школа³ и оказват значително влияние върху развитието на новобългарския книжовен език през втората половина на XIX в.

Между печатните книги на Иван Н. Момчилов определен интерес предизвиква сборникът ЦЪРКОВЕНЪ ЦВЪТНИКЪ (съкр. ЦркЦ), издаден през 1869 г. от Книгопродавница Момчилова и С^и в Търново (опис на книгата вж. в Теодоров-Балан 1909: 668; Погорелов 1923: 586; Стоянов 1957: 250). Тя е интересна поради следните причини: **1.** Книгата съдържа богослужбни четива и последования на черковнославянски и на български език, а също така откъси от Библията (в т.ч. – евангелски текстове, които се четат на втория ден на Великден на няколко езика – гръцки, черковнославянски, български, турски, френски и румънски). *Българският превод на сакралните текстове е направен от Иван Н. Момчилов* (вж. по-долу). **2.** ЦркЦ е една от малкото книги, издадени от Иван Н. Момчилов, които са отпечатани изцяло с черковнославянската кирилица (само пасажите от гръцкия оригинал на Евангелието на с. 32 – 33 са набрани с гръцката азбука, а имената на спомоществователите – с гражданската азбука). **3.** Книгата е сравнително широко разпространена и е използвана за богослужбни цели. Това се доказва от факта, че отпечатването ѝ е подпомогнато от спомоществователи, които са предплатили общо 218 екземпляра (сведения за населените места, където са живели спомоществователите, и за броя на поръчаните книги вж. в Братанов 2021: 382).

¹ Докладът е представен на конференция на Русенския университет на 29 октомври 2021 г. в секция Езикознание и литературознание с оригинално заглавие на български език: ЕЗИКЪТ, ИЗПОЛЗВАН ОТ МОМЧИЛОВ В НЕГОВИЯ ПРЕВОД НА СВЕЩЕНИТЕ ТЕКСТОВЕ (ПРАВОПРОПИСНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ).

² Предложеният доклад е част от по-голямо изследване, посветено на езика на Търновската книжовноезикова школа през Възраждането.

³ За Търновската книжовноезикова школа вж. напр. Андрейчин 1977: 60; Русинов 1980: 114-115; Русинов 1985: 36-38; История на новобългарския книжовен език 1989: 180; Жерев, Станков, Цойнска 1989: 97; Иванова 2017: 241-243; Братанов 2017: 49-59.

Ето какво е съдържанието на тази книга: **1. ПОСЛѢДОВАНИЕ** во Светата и Велика Недѣла на Пасха (с. 3 – 29); **2. ВО СВѢТІЯ И ВЕЛИКА НЕДѢЛА НА ПАСХА ВЕЧЕР'Я** (с. 29 – 35); **3. ВЪ ПОНЕДѢЛНИКЪ НА СВѢТІЯ СЕДМИЦА НА ОУТРА** (с. 35 – 41); **4. ВЪ ПОНЕДѢЛНИКЪ НА СВѢТІЯ СЕДМИЦА ВЕЧЕР'Я** (с. 41 – 43); **5. ВО ВТОРНИКЪ НА СВѢТІЯ СЕДМИЦА ОУТРА** (с. 43 – 47); **6. ВОДОСВѢТЪ** за прѣзътъ Светлата Седмица (с. 47 – 59); **7. 'ОПЪАЛО НАДЪ ОУСОПШЫЙ** (с. 59 – 63); **8. ПОСЛѢДОВАНИЕ** ради колѣнопрѣклонѣнето въ Недѣла вечеръ на Света Петдесѣтница (с. 63 – 86); **9. ПОСЛѢДОВАНИЕ** на великий водосвѣтъ на светое Боговлѣненіе (с. 86 – 103). **10. ЧЕСТНЫТЪ ИМЕНА НА РОДОЛЮБИВЫТЪ СПОМОЩНИЦЫ** (две неномерирани страници).

В един доклад, представен на научната конференция на Педагогическия факултет на РУ “Ангел Кънчев” – Силистра на 15 октомври 2021 г., разгледах характерни черти на езика на тази книга (състав на азбуката; съчетаемост на буквите; употреба на буквите є, ѳ, и, ї, ѡ, оу, Ѹ, ѱ, Ѵ, Ѷ, ѷ, Ѹ, ѹ, Ѻ, ѻ, Ѽ, ѽ и ѿ). Текстът, който предлагам сега, е продължение на този доклад и в него ще изясня други правописни особености на езика на ЦркЦ, свързани с употребата на някои букви. Обект на изследване ще бъдат само библейските текстове, преведени на български език и включени в сборника, като ще направя сравнения и с кодифицирани в Момчиловата „Граматика за новобългарския езикъ“ (съкр. ГНЕ) правила. В ЦркЦ са поместени следните откъси от сакрални текстове: **1.** Мт 28: 1 – 9 (с. 4 – 5); **2.** Д 1: 1 – 8 (с. 24 – 25); **3.** Йн 1: 1 – 17 (с. 25 – 27); **4.** Йн 20: 19 – 25 (с. 31 – 32); **5.** Д 1: 12 – 26 (с. 38 – 40); **6.** Йн 1: 18 – 28 (с. 40 – 41); **7.** Д 2: 14 – 21 (с. 44); **8.** Лк 24: 12 – 35 (с. 45 – 47); **9.** Евр 2: 11 – 18 (с. 48 – 49); **10.** Йн 5: 1 – 4 (с. 49 – 50); **11.** Мт 28: 16 – 20 (с. 60 – 61); **12.** Ис 35: 1 – 10 (с. 87 – 88); **13.** Ис 55: 1 – 13 (с. 88 – 90); **14.** Ис 12: 3 – 6 (с. 90 – 91); **15.** 1 Кр 10: 1 – 4 (с. 91); **16.** Мр 1: 9 – 11 (с. 92). И така, материалът, върху който извършвам наблюденията, обхваща 151 стиха от Свещ. Писание.

За целите на настоящия доклад сравних превода на новозаветните стихове с публикуваните до 1869 г. библейски преводи на български език. *Съпоставката показва, че Иван Н. Момчилов не е ползвал никой от дотогавашните преводи, а сам е превел сакралните текстове, включени в ЦркЦ.*

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Употреба на буквата ѡ. Буквата ѡ се пише етимологично в средисловие със звукова стойност [ъ], вж. Първото (с. 24), кръщавашь (с. 41), є кръстилъ (с. 25), вѣхъ ѡдържѣны (с. 45), сърцето (с. 47), късносьрдѣчны (с. 46), сѣмь (с. 61), тьмнината (два пъти на с. 25). Тя се пише също така етимологично в краесловие (напр. четъредесеть на с. 24; кръвь на с. 26; благодѣть на с. 26) и във формата за мн.ч. мжжѣ (с. 39). При членуване на думи буквата ѡ се изписва, напр. плѣть-тѣ и кръвь-тѣ (с. 49), дванѣдесеть-тѣхъ (с. 31), съсъ єдинѣдесеть-тѣхъ (с. 40, 44).

Буквата ѡ означава вметнат звук [ъ] в антропонима Пѣтьръ (с. 39). Като знак за мекост тя се употребява в членувани форми (вж. дѣнь-ѡ на с. 24 и плѣть-ѡ на с. 40), в съществителното име ѣстьѣ (с. 91) и в отглаголни съществителни имена, напр. прѣломѣванъето (с. 47), ѣдѣньѣ (с. 90). Неетимологично буквата е изписана в съществителното име дѣщѣрѣтѣ (с. 44; срв. старобълг. дѣшти) и в наречието ѡтѣждѣ (с. 41).

2. Употреба на буквата ѣ. Буквата ѣ се пише етимологично и неетимологично. Етимологично тя се употребява в следните случаи: **1.** в представките прѣ- и прѣд-, вж. прѣломѣванъето (с. 47), прѣвѣръ (с. 4), прѣдѣстави (с. 24); **2.** в представката вся-, с чиято помощ се образува обобщителното местоимение, вж. сѣкиго (с. 26), на сѣка (с. 44), сѣкий (с. 44); **3.** в предлози, напр. слѣдъ (два пъти на с. 24), чрѣзъ (с. 24, 25, 26, 27), Прѣдъ тѣхъ (с. 24), прѣзъ

(с. 39, 45); **4.** в местоименни форми, вж. тѣ (с. 38), Прѣдъ тѣхъ (с. 24), Съсъ тѣхъ (с. 24), Ѡнѣзи (с. 38, 40), Тѣзи (с. 38), тѣзи (с. 39, 44); **5.** в корени на думи, напр. да ѡзвѣстиѣтъ (с. 4), голѣмъ (с. 4), вѣло (с. 4), снѣгъ (с. 4), грѣховеѣтъ (с. 31), вѣра (с. 32), вѣме (с. 25); **6.** в члена -тѣ и в склонения член, вж. оученициѣтъ (с. 4), дщириѣтъ (с. 44), дванадесетъ-тѣхъ (с. 31), съсъ ѣднанадесетъ-тѣхъ (с. 40, 44); **7.** във форми, които са остатъци от старобългарския дуалис, напр. рѣцѣ (с. 87), рѣцѣтъ и нозѣтъ (с. 31), колѣнѣ (с. 87); **8.** в повелителни глаголни форми, напр. ѡдѣте (с. 4), кажѣте (с. 4), 'Оправѣте (с. 40), са наѡчѣте (с. 90); **9.** в спрежението на глаголи, напр. лѣжѣше (с. 4), лѣжѣхъ (с. 50), говорѣше (с. 24), говорѣхъ (с. 46), търпѣхъ (с. 38), пѣхъ (с. 91), вѣ (пет пъти на с. 26); **10.** в наречия, напр. дѣто (с. 38), посрѣдъ (с. 39), по напрѣдъ (с. 26), никѡдѣ (с. 40).

Неетимологично буквата ѣ се употребява в следните случаи: **1.** за означаване на преглас на етимологично *a* след мека съгласна или *й* и пред мека сричка, вж. задържѣны (с. 31), вѣхъ ѡдържѣны (с. 45), ѣстъ ѣдохъ (с. 91), ѣденъ (с. 90), ѣде (с. 24), ѣте (с. 88), ѣсенъ (с. 87; старобългар. □снъ, лат. serenus, clarus)⁴; **2.** в безличния глагола *няма*, вж. Нѣма го тѣкъ (с. 4); **3.** в отделни думи, напр. срѣврѣ (двукратно на с. 88), срѣврѣто (с. 88).

Тези особености са характерни и за правописа на ГНЕ (вж. Братанов 2017: 50 – 51).

3. Употреба на буквата ж. Буквата ж се пише етимологично: **1.** в корени на думи, в чужди думи и в наречия, напр. мжжѣ (с. 39), пѣтъ-а (с. 40), рѣцѣ (с. 87), рѣцѣтъ (с. 31), Ѡжвота (с. 4), сѣвотныйа (с. 38), ѡтвѣдъ (с. 41), никѡдѣ (с. 40); **2.** в тъмното глаголно окончание за 1 л. ед.ч. сег.вр. и за 3 л. мн.ч. сег.вр., вж. ѡе покажъ (с. 44), не вложъ (с. 32), да развѣржъ (с. 41), ѡе прорѣжѣтъ (с. 44); **3.** в аористно-имперфектното окончание за 3 л. мн.ч. -хъ, напр. Ѡчѣквахъ (с. 50), са распѣтвахъ (с. 45; други примери вж. тук, т. 2. и т. 3.); **4.** в глаголи от втори разред на I спрежение, образувани с наставката -н-, вж. са мѣнж (с. 4), стѣнж (с. 4, 31), вѣскрѣснж (с. 4), стрѣснѣхъ са стражаритѣ, ѡ стѣнѣхъ катѣ мѣртвы (с. 4), завѣрнѣхъ са (с. 38), ѡсѣрнѣлы (с. 45), стѣнжлото (с. 45), начѣнж (с. 24). Иван Н. Момчилов следва правилата за изписване на буквата ж, които е кодифицирал в ГНЕ: 141 (вж. и Братанов 2017: 51 – 52).

4. Употреба на буквата ѡ. Буквата ѡ се пише в тъмни глаголни окончания за 1 и за 3 л. ед.ч. сег.вр., напр. До като не видѣж [...] ѡ до като не тѣрѣж (с. 31), за да не Гѣ познаѣтъ (с. 45), да ѡзвѣстиѣтъ (с. 4, 5), да видѣтъ (с. 4), ѡе видѣтъ (с. 44). По същия начин тя се употребява и в „ПИСМЕННИЦА НА СЛАВЯНСКІЙ-А ЯЗЫКЪ“ (Братанов 2018: 381). Открита е обаче и една разлика в установената употреба: в ЦркЦ, за разлика от „ПИСМЕННИЦА...“-та, Иван Н. Момчилов не употребява буквата ѡ за означаване на винителната форма на думи от ж.р. ед.ч., които завършват на -я (Братанов 2018: 381).

5. Употреба на буквата ѡ. Буквата ѡ се пише в следните позиции: **1.** в окончанието за мн.ч. на съществителни имена, завършващи на -е, напр. знѣменїѡ (с. 24); **2.** в окончанието на родително-винителната форма на съществителни собствени имена, които в именителен падеж завършват на -й или на мека съгласна, напр. Мѡѡсѣѡ (с. 27), Мѡисѣѡ (с. 91), 'Юѡѡ (с. 44; грц. 'Ιωήλ, черковносл. 'Ιωίѡ); **3.** в глаголи от III спрежение, напр. прѣвѣрѡ (с. 4); **4.** в кратката винителна форма на третоличното местоимения *тя*, вж. не ѡ ѡвнѣ (с. 25); **5.** в средисловие и в краесловие за означаване на мекост на съгласна, след която следва гласната [a], вж. За 'Исѣса Назарѣниѡна (с. 45), Ѡвѡтѡго Дѡѡха (с. 24), пѡстыѡната (с. 40), прѣломѡванѣето (с. 47), са ѡвѡвашѣ (с. 24), земѡ (с. 25), на земѡта дѡлѡ (с. 25); **6.** след буква за гласен звук, където означава съчетанието [ja]: Мѡрїѡ (с. 39; два пъти на с. 4), 'Илїѡ (с. 40), Ѡамарїѡ (с. 25),

⁴ Открит е и пример за означаване на този преглас с буквата ѣ, вж. пѣны (с. 44).

историята на нашето езиково строителство. София: Държавно издателство „Народна просвета“).

Bonchev, A. (s.a.) Grammar of Church Slavonic Language with Collection of Examples for Translation and a Dictionary of Church Slavonic Language. V. Tarnovo: Publishing house of privately-owned dealer “Hristo Chervenakov-Mitko” (**Оригинално заглавие:** Бончев, А. s.a. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. В. Търново, Издава ЕТ „Христо Червенаков-Митко“).

Bratanov, I. (2017). The Language Used by Momchilov in his Editions in Provincial Printing House in Ruse. In: *Brod*, 14. Ruse: Published by Association “Brod”, 47-62 (**Оригинално заглавие:** Братанов, И. 2017. Езикът на изданията на Иван Н. Момчилов във Вилаетската печатница в Русе. В: Брод, бр. 14. Издава Сдружение „Брод“, 47-62).

Bratanov, I. (2018). The Language of the Book “Pismenitsa na slavyanskiya yazyk” (Graphic and spelling peculiarities) of Ivan N. Momchilov. In: Collection in honour of Michael Arnaudov (Papers and reports). Т. X. Ruse: Publishing house “Leni-An”, 373-383 (**Оригинално заглавие:** Братанов, И. 2018. Езикът на „ПИСМЕНИЦА НА СЛАВЯНСКИЙ-А ЯЗЫКЪ“ на Иван Н. Момчилов (Графични и правописни особености). В: Арnaudов сборник (Доклади и съобщения). Т. X. Русе: Издателство „Лени – Ан“, 373-383).

Bratanov, I. (2021). The topography of the Bulgarian revival literature (Ivan N. Momchilov and Nikola Mikhaylovsky’s books, financed by sponsors). In: *Transferring the Sacred*. Annual of “Ongal” Association, Vol. 19, Year XIV. Sofia: “Rod” Impresario & Publishing House, 373-387 (**Оригинално заглавие:** Братанов, И. 2021. Към въпроса за топографията на българската възрожденска книжнина. (Книгите на Иван Н. Момчилов и на Никола Михайловски, издадени със спомоществования). В: Пренасянето на сакралност. Годишник на Асоциация „Онгал“, т. 19, год. XIV. София: Импресарско-издателска къща „Род“, 373-387).

Gamanovich, A. (1991). Grammar of Church Slavonic Language. Moskow: Publishing house “Palomnik” (**Оригинално заглавие:** Гаманович, А. 1991. Грамматика църковнославянского языка. Москва: Издательство „Паломник“).

History of the Contemporary Bulgarian Literary Language (1989). Georgieva, El., Zherev, St. & Stankov, V. (reds.). Sofia: Publishing house of Bulgarian Academy of Sciences (**Оригинално заглавие:** История на новобългарския книжовен език 1989. Отговорни редактори: Елена Георгиева, Стоян Жерев, Валентин Станков. София: Издателство на БАН).

Ivanova, D. (2017). History of the Contemporary Bulgarian Literary Language. Plovdiv: Publishing house of the University “Paisij Hilendarski” (**Оригинално заглавие:** Иванова, Д. 2017. История на новобългарския книжовен език. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“).

Karagylev, Kl., Bakalov, I. (1900). Grammar of Church Slavonic Language. Sofia: Published by Holy Synod of Bulgarian Church (**Оригинално заглавие:** Карагюлев, К., Бакалов, И. 1900. Грамматика на църковнославянския езикъ. София: Издава Св. Синодъ на Българската Църква).

Pogorelov, V. (1923). A Bibliography of Old Printed Bulgarian Books (1802 – 1877). Sofia (**Оригинално заглавие:** Погорелов, В. 1923. Опис на старите печатани български книги (1802 – 1877). София).

Rusinov, R. (1980). Textbook about the History of the Contemporary Bulgarian Literary Language. Sofia: Publishing house “Nauka i izkustvo” (**Оригинално заглавие:** Русинов, Р. 1980. Учебник по история на новобългарския книжовен език. София: Издателство „Наука и изкуство“).

Rusinov, R. (1985). History of the Bulgarian Orthography. Sofia: Publishing house “Nauka i izkustvo” (**Оригинално заглавие:** Русинов, Р. 1985. История на българския правопис. София: Издателство „Наука и изкуство“).

Stoyanov, M. (1957). Bulgarian National Revival Literature (An analytic repertory). T. I. Sofia: Publishing house "Nauka i izkustvo" (**Оригинално заглавие:** *Стоянов, М. 1957: Българска възрожденска книжнина (Аналитичен репертоар). Т. I. София: Издателство "Наука и изкуство"*).

Teodorov-Balan, A. (1909). A Bulgarian Bibliography about 100 years (1806 – 1905). Sofia: Published by Bulgarian Literary Society (**Оригинално заглавие:** *Теодоровъ-Баланъ, А. 1909. Български книгопис за сто години (1806 – 1905). София: Издава Българското книжовно дружество*).

Zherev, St., Stankov, V. & Tsoynska, R. (1989). History of the Contemporary Bulgarian Literary Language (Textbook for 11. and 12. class of the National secondary school about the culture). Sofia: State publishing house "Narodna prosveta" (**Оригинално заглавие:** *Жерев, Ст., Станков, В., Цойнска, Р. 1989. История на българския книжовен език (Учебник за 11. и 12. клас на Националното средно училище по култура). София: Държавно издателство „Народна просвета“*).